

Karpatská krajina ako kultúrny fenomén

Novák, J.: Carpathian Landscape as a Cultural Phenomenon. *Životné prostredie*, 2018, 52, 4, p. 206 – 212.

Since the 14th century new elements in the landscape have been created after the deforestation by fire above the upper forest limit up to the (sub)alpine belt of the Carpathians based on the Wallachian law: pastures, shepherd's huts, settlements and towns, which have become the cultural phenomena. A shepherd's hut was the base where a shepherd produced dairy products from sheep's milk. The magic was inherited from an older generation to a younger generation and he kept the community together by the mysterious supernatural means. About 30 toponyms have been preserved from the period of the Wallachian colonization. The Wallachian footpaths are being kept, the longest one leads along the whole Carpathians (in Slovakia from Vyšný Komárnik to Devín, out of it 80 km go along the ridge of the Low Tatras) and it is connected with the international tourist arterial road E 8. In Slovakia the Carpathian landscape as a cultural phenomenon is characterized by five shepherd's products labelled by the protected geographic marks in the EU and also as the traditional specialities. The UNESCO World Heritage list recorded the following phenomena related to shepherd's way of life: the Carpathian beech primeval forests, wooden churches, the Slovak shepherd's long pipe and its music, Terchová music, Bagpipe and bagpiper's culture, the Upper Hron pricksong singing and the Slovak shepherd's long pipe trombita.

Key words: shepherds, pastures, toponyms, Carpathian landscape, cultural phenomenon

Kultúrna krajina (*cultural landscape, Kulturlandschaft, paysage culturel/humanisé*) je viac-menej cielavedomou činnosťou človeka pretvorená prírodná krajina. Je odvodená od slova *kultúra*, pochádzajúceho z latinského *cultūra*, ktoré malo od začiatku dvojaký význam: (1) obrábanie pôdy a (2) starostlivosť o duševné hodnoty. Tam, kde sa človek natrvalo usídlil a začal sa venovať poľnohospodárskej činnosti – pestoval *kultúry* – zmenila sa prírodná krajina na tzv. *kultúrnu* (Žigrai, 2000). Zo vzájomného spolužitia človeka s prírodou, ovplyvňovania, obhospodarovania a osídľovania krajiny vzniká historicko-hodnotový a obsahovo-reprezentatívny fenomén krajiny s charakterom *genia loci* – pamäťového kódu akumulujúceho činnosť, skúsenosti, prosperitu, bohatstvo, výhry i prehry, úspechy i skazu ľudskej civilizácie (Ivanička, 1999). Historické krajinné štruktúry sú pamäťou krajiny. Možno ich tiež charakterizovať ako hmotnú, nehnuteľnú časť kultúrneho dedičstva (Huba a kol., 1988). Sú reliktom antropických činností, ktoré sa zachovali do súčasnosti (Jančura, 1998).

Historický vývoj a výskum salašníctva v Karpatoch

Neobsadené plochy horských (lesných), subalpínskych (kosodrevinových) až alpínskych (hôľnych) oblastí Karpát po vyplienení Mongolmi a ich odchode z územia kolonizovali od 14. storočia pastieri oviec, ktorí boli uhorským kráľom a zemepánmi povolaní na základe valaského práva. Valasi postupovali z Balkánu údoliami a horskými masívmi Karpát cez Moldavsko a Bukovinu, pohraničie Uhorska, najmä Sedmohradsko (dnešné Rumunsko), Podkarpatskú Rus a Halič (dnešná

Ukrajina). Rusínske obyvateľstvo (Ruthéni) konfesionalne prislúchajúce k pravoslávnej cirkvi po osvojení poloniského hospodárenia, ktoré prevzalo od Valachov, kolonizovalo postupne horskú oblasť Východných Karpát v Poľsku a hornom Uhorsku (dnešnom Slovensku). Pastieri oviec po osvojení salašníctva postupne obsadzovali Západné Karpaty. Slovenskí bačovia a valasi sa presúvali na salaše v Moravsko-sliezskych Beskydách po riekou Bečva. Na neobývaných územiach vznikli nové osady, obce, ale aj mestá.

V druhej polovici 18. storočia sa situácia v karpatskom salašníctve začala výrazne meniť. Odlesňovanie Karpát spojené s poľnohospodársko-pastierskou, banskou a osídľovacou činnosťou viedlo až k zákazu pasenia v lesnom až alpínskom pásme. Prelomom bol zákon z roku 1756, ktorý zakazoval pásť v lesoch. Les a jeho produkt, drevo, začali mať čoraz väčší ekonomický význam. Propagovalo sa zalesnenie otvorených, v minulosti odlesnených plôch, pretože výrubu stromov, „črchľovanie“ ohňom alebo poškodzovanie mladých stromov predovšetkým kozami spôsobovali škody na lesných porastoch. Najnižší stupeň lesnatosti na Slovensku bol v polovici 19. storočia (cca 28 %), čo vyvolalo potrebu spätného zalesňovania území (Supuka, 2000; Novák, 2008a, b; Novák, 2009; Novák a kol., 2013). Ani rôzne zlomové obdobia, napr. malá doba ľadová, zrušenie nevoľníctva v roku 1785, prvá a druhá svetová vojna, ani kolektivizácia a intenzifikácia poľnohospodárstva v karpatskom oblúku nedokázali v priebehu storočí ohroziť salašníctvo. Aj keď sa doba veľmi zmenila, je pozoruhodné, že ani po 700 rokoch od začiatku valaskej kolonizácie salašníctvo v Karpatoch nezaniklo.

Medzi prvé publikácie o karpatskej krajine geograficky zamerané na salašníctvo zaraďujeme práce od poľského geografa Ludomira Sawického (1884 – 1928) z roku 1911 (Sawicki, 1911), Kubijowicza (Kubijowicz, 1923) a poľskej geografky a etnografky Zofie Jadwigy Hołub-Pacewiczowej (1895 – 1979) z roku 1930 (Hołub-Pacewiczowa, 1930), ktorá pracovala aj na Slovensku. V povojnovej dobe sa vysokohorské salašníctvo stalo jedným z ústredných bádateľských tém *Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne* založenej v roku 1959. Výskumne a publikačne sa o to zaslúžila najmä poľská etnografka a etnologička Bronisława Kopczyńska-Jaworska (1924 – 2016; Kopczyńska-Jaworska, 1951), na Slovensku Jozef Laurinčík (1915 – 1998; Laurinčík a kol., 1958), významná osobnosť etnológie na Slovensku Ján Podolák (1926 – 2017; Podolák, 1982) a v regióne Liptova etnologička Iveta Zuskinová (Zuskinová, 1999). Salašníctvo v oblasti Moravy a severozápadnej časti Slovenska publikačne sprístupnil najmä etnológ Jaroslav Štika (1931 – 2010; Štika, 1973). V posledných rokoch sa ovčiarstvu na Slovensku venuje Ján Keresteš (Keresteš a kol., 2008) a karpatskému salašníctvu Ján Novák (Novák a kol. 2013; Novák, 2018).

Salašníctvo – významný fenomén v karpatskej krajine

Karpatská krajina je spojená so salašmi a pasením oviec na horských až alpínskych pasienkoch v ich blízkosti počas letného krmného obdobia. V priestore salaša sa nachádza pastierska drevená zrubová stavba – koliaha, ktorá má nielen funkciu prístrešia pre pastierov, ale aj výrobného priestoru na spracovanie mliečnych produktov a ich uskladnenie. Salaš tvoria aj iné stavby, predovšetkým ohrady (košiare), kolibky atď. Valasi sa na salaši riadili pravidlami, ktoré boli stanovené valaským právom a všade v Karpatoch sa uplatňoval rovnaký salašnícky postup. V minulosti sa na základe valaského práva vyvinuli pozoruhodné archaické formy organizácie horského salašného hospodárenia: od výhonu na pasienky cez miešanie oviec, meranie množstva mlieka pri prvom dojení až po spôsob dojenia oviec na strunge, spracovanie ovčieho mlieka od skýšenia pomocou kľagu, získania hrudového syra, urdy, bryndze, oštiepkov, pareníc a spôsobov využitia srvátky až po ukončenie salašnej sezóny a návrat z pasienkov. Stavby, salašnícke riady používané pri týchto prácach, ako aj príslušnú terminológia majú celokarpatský charakter.

Pasienky ovplyvnené salašníctvom – archetyp karpatskej krajiny

Úmyselný antropický tlak na prírodné prostredie lesov vo vidieckej krajine v skupine pasienkových a lúčnych prvkov vytvoril a vytvára druhotnú (sekundárnu) krajinnú štruktúru, ktorá vzniká pôsobením hospodárskej činnosti človeka na pôvodnú krajinu (Hilbert,

2002). Pasienky, okrem plôch nad hranicou lesa pozdĺž vysokohorských hrebeňov (polonín, holí, polian), vytvárali pastieri v lesnom pásme klčovaním stromov a ich vypaľovaním (žiarením). UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) definuje trávne porasty ako pozemky pokryté vegetáciou s 10 % zastúpením stromov a kríkov. Vo svete sa všetky plochy trvalých trávnych porastov podľa FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) uvádzajú ako pasienky. Patria k najväčším ekosystémom vo svete a prispievajú k živobytí viac ako 800 miliónov ľudí. Sú významnou súčasťou globálneho ekosystému, dôležité pre globálne zabezpečenie potravín.

Otvorené, nezalesnené plochy, udržiavané stáročným tradičným spôsobom hospodárenia, ktoré pretrvali až do súčasnosti, sú dedičstvom predchádzajúcich generácií. Pasienky sú bohatstvom Karpát, zároveň nevyčerpatelným prírodným zdrojom najlacnejšieho a plnohodnotného krmu pre hospodárske zvieratá. Salašnícky spôsob chovu oviec formoval svahy severných a južných Karpát, ich hrebene a vrcholy do dnešnej podoby. Ovca valaska ako tvorca kultúrnej krajiny počas storočí spásaním kultivovala a udržiavala tieto plochy, pomáhala zachovávať ráz krajiny a jej multifunkčnosť. Vďaka tomu sa zvýšila rozmanitosť (biodiverzita) karpatskej krajiny nielen s množstvom rastlinných druhov s vysokou prírodnou hodnotou, chránených a endemických rastlín, ale aj živočíchov. Mnohé z nich sú súčasťou chránených území, kde je poľnohospodárske využitie striktné limitované stupňami ochrany podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. V Poľsku sa od roku 1981 zachovalo jedine v Tatranskom národnom parku kultúrne pasenie (*wypas kulturowy*), ktoré podlieha mnohým obmedzeniam, napr. pastieri musia mať licenciu na pasenie, dodržiavať stanovený počet oviec a psov valaského plemena, bača a pastieri musia používať tradičné salašnícke riady, oblečenie a zachovávať tradičné pastierske obrady. V celých Karpatoch sú využívané pasienky s kostravovo-pszinčekovými trávovo-bylinnými spoločenstvami s dominanciou kostravy červenej (*Festuca rubra*) a psinčeka tenučkého (*Agrostis capillaris*). V priebehu historického vývoja boli v lesnom pásme na lesných pôdach vytvorené pasienky, z kvalitnejších pasienkov lúky na kosenie, a na orateľných stanovištiach aj orná pôda. Spolu tvoria historické krajinné prvky predstavujúce charakteristickú črtu karpatskej horskej kultúrnej krajiny.

Na mnohých miestach Slovenska sa v horských oblastiach zachovali pôvodné pasienky s vysokou prírodnou hodnotou z obdobia valaskej kolonizácie, pretrvávajúce až 700 rokov, ktoré tvoria archetyp horskej krajiny ovplyvnený salašníctvom. Výrazne sa prejavuje vo flyšovom pásme Karpát, napr. v regióne Šariša (Magura a Busov v Nízkych Beskydách), ale aj Spiša (Spišská Magura – Veľká Franková, Malá Franková, Osturňa, Jezersko, Ždiar, Lendak) v pôvodných bukovo-jedľových lesoch (obr. 1).

Obr. 1. Typická karpatská krajina historicky spojená so salašníctvom v Spišskej Magure v oblasti Magurského sedla v nadmorskej výške 949 m (2017). Foto: Ján Novák

krajinu (obrázok na str. 2 obálky). Prísny zákaz ich spásania vedie sukcesiou k ich opätovnému samovoľnému zalesneniu a strate druhovej diverzity rastlín. Nevyužívané plochy pasienkov sa po zanechaní salašného hospodárenia stávajú ohniskami šírenia synantropných a nepôvodných druhov rastlín, pričom mnohé sú zdrojom alergénnych látok. Pri malom poškodení sa trávne porasty dokážu zregenerovať, pri silnej disturbancii musí človek pomôcť obnovou. Na prinavrátenie estetickej hodnoty krajine treba ohniská zaburinenosti eliminovať konvenčnou alebo ekologickou obnovou, ktorá je kľúčovým opatrením na ochranu, stabilizáciu a trvalo udržateľný rozvoj.

Zánik archetypu – strata kultúrneho fenoménu Karpát

V rokoch 1945 – 1947 bolo zo severovýchodného Slovenska (okresy Snina, Medzilaborce, Stropkov, Svidník, Bardejov, Sabinov, Stará Ľubovňa) presídlených do bývalého ZSSR (na Ukrajinu, do Volynskej a Rovenskej oblasti) 12 000 Rusínov, čo pochovalo salašníctvo, a zostali len stopy v podobe toponým. Na poľskej strane Karpát prvá vlna presídlenia do ZSSR (dnešnej Ukrajiny) začala v druhej polovici roka 1945. Akcia *Visla*, prebiehajúca v roku 1947, si na územiach východného a juhovýchodného Poľska vyžiadala presídlenie asi 140 000 obyvateľov, najmä z regiónov Beskydska, Nízkych Beskyd a ďalších horských oblastí Východných Karpát na územie, ktoré Poľsko po roku 1945 získalo od Nemecka. Preto mnohé opustené plochy v spomínaných oblastiach zarástli lesom, krajina sa zmenila a vytratil sa jej kultúrny fenomén (Hreško, Petluš, eds., 2015; Novák, 2018).

Karpatský dohovor, podpísaný a ratifikovaný v roku 2003 siedmimi krajinami karpatského oblúka (Česko, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Slovensko, Srbsko a Ukrajina), zabezpečuje a podporuje ochranu a udržateľný rozvoj tohto jedinečného regiónu. Ekosystémové služby trávnych porastov z produkčného a mimoprodukčného hľadiska zvyrazňujú ich významnú úlohu. Zachovanie súčasnej biodiverzity a rozmanitosti karpatskej krajiny do značnej miery závisí od zachovania a obnovy ekosystémov, ktorých existenciu podmieňujú extenzívne formy hospodárenia. Najlepšia metóda ochrany spoločenských je návrat k tradičnej forme salašníctva so šetrným využívaním plôch – kontrolovanou extenzívnou pastvou, pri ktorej ovce zároveň oživujú

Salašnicke toponymá v karpatskej krajine

Z vojenskej historickej mapy *Habsburg Empire* z obdobia rokov 1763 – 1787 (www.mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/) sa dozvedáme, že aj subalpínske a alpínske pásmo Karpát nad hornou hranicou lesa (poloniny, hole) bolo v období valaskej kolonizácie v letnom pasienkovom období popretkávané chodníkmi pastierov. Valasi počas kolonizácie pri postupe proti prúdu riek do horských masívov pre lepšiu orientáciu pomenúvali vrcholy hôr. Názvy pomenovaných vrcholov nemuseli byť vždy konkrétne miesta salašov. Zemepisný názov (*toponymum*) sa vzťahuje na osídlené alebo neosídlené miesta v teréne a má svoju časovú i priestorovú dimenziu. Môže to byť názov, ktorý má pôvod v označení objektov viazaných na bývanie (názvy miest, obcí atď.), tzv. *oikonymum*, názov označujúci vertikálny útvar zemského reliéfu (názov pohoria, horského hrebeňa, masívu, kopca, vrcholu, sedla, údolia atď.), tzv. *orononymum*, alebo označenie agrotechnicky využívanej plochy (názov lesa, pasienka, lúky, poľa atď.), tzv. *agrononymum*. Z terénnych názvov možno porovnávaním starých a nových máp predpokladať existenciu salašníctva v danej oblasti (tab. 1). Na starých mapách môžu byť názvy skomolené latinským, nemeckým alebo maďarským prepisom, ale aj slovakizovanou češtinou. V minulosti bolo podstatne viac toponým zachovaných z obdobia valaskej kolonizácie, mnoho názvov nenávratne vymizlo a už sa neobjavujú.

Salašnicke toponymá spojené so salašníckou kultúrou sa zachovali až do súčasnosti v podobe názvov v krajine. Z online turistických máp Karpát (www.turistika.cz/mapy) môžeme zistiť, že v Karpatoch, napr. v Ru-

Tab. 1. Salašnícke toponymá v jednotlivých krajinách karpatského oblúka a ich význam

Rumunsko	Ukrajina	Poľsko	Slovensko	Česko	Význam
–	Berdo	Berdo	Brdo	Brdo	skalnatý horský pretiahnutý hrebeň
–	Beskidy	Beskid, Bieszczady	Beskydy, Beskyd	Beskydy	typ pohoria s pasienkami bez lesa
–	Bukovina	Bukowina	Bukovina	Bukovina	pasienok v lesnom bukovom pásme
Comarnic	Komarnik	Komarnik	Komárník	–	miesto na uskladnenie syra
–	–	Cyrhla, Cerchla	Črchľa	–	črchľovaním (zbavením kôry) odlesnený horský hrebeň
Certeze	Czertez	Czertež	Čierťaž	–	pôda získaná vyklčovaním lesa, hraničná oblasť
Dumbrava	Dubrava	–	Dúbrava	Doubrava	dúbrava, háj
Groapa	Gropa	Grapa	Grapa	Grapa	roklina, zráz, príkry, strmý svah s jamami
Gruí, Gruíu	Gruň	Groń	Grúň, Grúník	Grúň, Grúník	nezalesnené horské úbočie
–	–	Hala	Hoľa	–	nezalesnený vrchol nad hornou hranicou lesa
Chicera	Kičera, Kičerka	Kiczera, Kiczora	Kýčera, Kýčerka	Kýčera	strmý, úplne alebo čiastočne zalesnený vrchol
–	–	Jaworzyna, Jawornik	Javorina, Javorinka, Javorník	Javořina, Javorník	pasienok v lesnom pásme s výskytom javora
–	–	Kikula	Kykula	Kykula, Kykulka, Gigula	strmý odlesnený vrchol
–	Lisina, Lisa	Łysa	Lysá, Holica	Lysina, Lysá	holý vrchol hory bez stromov
–	Majdan	Majdan	Majdan	–	voľné priestranstvo, otvorený priestor
Măgura	Magura	Magura	Magura, Magurka	Magura, Magurka	vrchol, kopec
–	–	Mražnica	Mražnica	–	miesto na zimovanie oviec
Muncelu	Menčul, Muncel	Menczył, Muńcol	Minčol	–	kopec, návršie, vrchol hory
Palenița	Paleniția	Palenica	Palenica	Palenica, Pálenisko	plocha po vypálení lesa
Plai, Plaiul	Plaj, Plaiek	Plaj	–	–	starý chodník pastierov cez chrbát polonín/planín
Planina	Polonina, Poloninka	Polonina	Planina, Polonina	–	nelesná plocha nad hranicou lesa
Pleașu	Pleșa, Pleška	Plasza	Plešina	–	otvorená nezalesnená horská plocha
Poiana	Poljana	Polana	Poľana, Polianka	Polana	horská lúka obklopená lesom
Prislop	Pereslip, Prislup	Przysłop	Príslop	Príslop, Přischlop	plytké sedlo medzi vrchmi
–	–	Salaszysko, Kosarzysko	Salašisko, Košarisko	Košarisko, Salašisko	plocha na pasienku, kde bol umiestnený salaš, košiare
Sălaș, Sălașe, Sălasul	–	Sałasz	Salaš	Salaš	pasienok s prístreškami pre pastierov
Sihlea	Sichla	Sichla, Sihly	Sihla	Sihly	mladý, slabo vyvinutý ihličnatý porast na lúke
–	–	Solnisko	Solisko, Solište, Soľovka	Solisko	plocha, kde sa ukladala soľ pre ovce
Strîmba	Strimba	–	–	–	hora – výškový bod
–	–	Žar, Ždžar	Žiar, Ždiar	Žar, Žara	lokalita po vypálení lesného porastu na získanie pasienka

munsku sa najčastejšie vyskytujú názvy Poiana (149), Măgura (74); na Ukrajine Polonina (61), Kičera (49), Magura (29), Poljana (15); v Poľsku Polana (271), Groń (132), Kiczera (69), Hala (51); na Slovensku Grúň (78), Poľana (64), Magura (54), Kýčera (49), Hoľa (38), Príslop (26) a v Moravsko-sliezskych Beskydách Kýčera (31), Grúň (18) a Javořina (14) a iné (tab. 2).

Trasa valaskej kultúry – historický valaský chodník so salašnickými toponymami prechádzajúci horskými hrebeňmi Karpát cez Rumunsko, Ukrajinu, Poľsko, Slovensko a čiastočne aj Čechy – si zaslúži pomenovanie *Via carpatica*. Napája sa na medzinárodnú turistickú magistrálu E8, ktorá vedie z Istanbulu (z Turecka) cez Bulharsko, Rumunsko, Ukrajinu, Poľsko, Slovensko, Ra-

Tab. 2. Výskyt toponým v slovenských Karpatoch

Názov	Západné Karpaty											Východné Karpaty		Spolu
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	
Grúň, Grúnik	2	7	3	5	5	3	8		6		29	6	4	78
Poľana, Polianka		4	3		2	6	4	2	17	1	18	4	3	64
Magura, Magurka	1	7	3	6	4	2	10	2	8		5	2	4	54
Kýčera, Kýčerka	5	4		8		1		1	2		2	8	18	49
Pálenica, Uhlisko		2	3	1	1	8	3	1	6	2	8	8	1	44
Javorina, Javorinka	2	5	5	2	1	2	1	1	4	2	9	5	2	41
Košarisko, Salašky		2	5	2	4	3	5		5		8	4	1	39
Hoľa		3		6			15		1	1	12			38
Žiar, Ždiar, Žiarec		2	2	3	1	1	6		3	2	10	3		33
Príslop	5	2		5	1	1	3		2	1	4	1	1	26
Čierťaž		1		2			1		3	1	6	4	4	22
Holica, Lysá		3	1	1	1	1	2		1	2	8		2	22
Bukovina		1	4	2			2	3	4	1	2	1	1	21
Planina			2						2		13		1	18
Solisko	1	1		1	1	3	1	1	2	1	1		1	14
Črchľa, Čerchľa	1	1			1	2		1	1	1	2	1		11
Baranec, Baranie			1	1		3					1	3	2	11
Mínčol		2		2	1					3			1	9
Kykula, Gigula	3		2	3										8
Grapa		1				2	1	1	2		1			8
Dúbrava				1							2	2	3	8
Beskyd		1										2	2	8
Sihla									3		1			4
Brdo			1		2									3
Plešina			2				1							3
Komárnik													2	2
Strunga											1			1
Celkom														639

Vysvetlivky: *Západné Karpaty*: A – Kysucké Beskydy, B – Oravská Magura, Skorušinské vrchy, Chočské vrchy, C – Biele Karpaty, Malé Karpaty, Strážovské vrchy, Vtáčnik, Kremnické vrchy, D – Malá Fatra, E – Veľká Fatra, F – Tatry, G – Nízke Tatry, H – Pieniny, I – Spišská Magura, Levočské vrchy, Lubovnianska vrchovina, J – Čergov, K – Slovenské rudohorie; *Východné Karpaty*: L – Nízke Beskydy, M – Vihorlatské vrchy, Bukovské vrchy

kúsko, Nemecko, Holandsko, Anglicko do Dursey v Írsku (oficiálna dĺžka 4 390 km). Jednou zo zachovaných pastierskych ciest je cesta na trase z Valaskej Dubovej, založenej na valaskom práve v roku 1474, na Strednú Poľanu (1 255 m n. m.) pod Veľkým Chočom (1 611 m n. m.), po ktorej prechádzali pastieri s ovcami (obr. 2, 3).

Chránené salašnícke produkty a kultúrne dedičstvo Karpát

V jednotlivých krajinách karpatského oblúka sa trh začal orientovať na ekologické potraviny. Z horského kvalitného ovčieho mlieka získané salašnícke bioprodukty sa po zápise do registra Európskej komisie stávajú atraktívnymi, umožňujú propagáciu regiónov a krajín, zároveň zvyšujú

jú dopyt. V Poľsku získali chránené označenie pôvodu (PDO – *protected designation of origin*) tri produkty: bryndza Podhalańska (2007), oscypek (oštiepok, 2008) a redykoľka (syrová figurka, 2009). Na Slovensku získali chránené zemepisné označenie (PGI – *protected geographical indication*) slovenská bryndza (2008), slovenská parenica (2008), slovenský oštiepok (2008), klenovecký syrec (2017) a označenie chránená tradičná špecialita (TSG – *traditional speciality guaranteed*) ovčí hrudkový syr – salašnícky (2010) a ovčí salašnícky údený syr (2010).

Ku kultúrnemu dedičstvu Karpát zaraďujeme nielen zachované stavebné objekty na salašoch – koliby, kolibky, ohrady pre ovce (košiare), salašný inventár, drevený riad a nádoby na spracovanie ovčieho mlieka, ale aj nelesné plochy pasienkov so zachovanými krajinnými prvkami kultúr-

nej krajiny (archetyp). Do *Zoznamu svetového dedičstva UNESCO* boli okrem iných prírodných a kultúrnych hodnôt na Slovensku zapísané aj Karpatské bukové pralesy (2007, spolu s Ukrajinou) a drevené kostoly (2008) – osem kostolov v slovenskej časti karpatského oblúka. Do *Reprezentatívneho zoznamu nemotného kultúrneho dedičstva ľudstva* boli organizáciou UNESCO zapísané hudobné nástroje, muzika a spev, ktoré pochádzajú z prostredia salašníctva na Slovensku: fujara a fujarová hudba (2005), terchovská muzika (2013), gajdy a gajdošská kultúra (2015), horehronský viachlasný spev (2017) a fujara trombita (2017).

* * *

Salašníctvu v karpatskom oblúku z historického pohľadu patrí dôstojné miesto, pretože bolo a je významnou súčasťou národných kultúr v duchovnej (jazykovej, hudobnej, obyčajovej) i materiálnej oblasti (odievania, stravovania, staviteľstva). Valaská kolonizácia okrem značných zmien v krajine zanechala výrazné stopy v tradíciách, zvykoch a kultúre. Dlhodobý pobyt pastierov v prírode a priamy kontakt s drevom ako základným prírodným materiálom viedli k obrazovej a ornamentálnej inšpirácii, ktorá sa prejavovala v rezbárskom umení. Okrem rezbárskeho umenia pastieri zhotovovali odevné doplnky, ako sú široké kožené viacpracové opasky, pastierske kapsy, palice, valašky, klobúky, typické šperky a ozdoby. S duchovnou kultúrou súvisia nielen pracovné zvyky a obyčaje, obrady, poverby, magické úkony a liečebné praktiky, ale aj tanečný a hudobný prejav. Šírenie valaskej kultúry neznamenalo len pasívne preberanie cudzej kultúry, ale aj tvorivé obohacovanie ľudovej kultúry. Zo základných zložiek tradičnej ľudovej kultúry sa formovala kultúra národná. Salašníctvo, ktoré od stredoveku niekoľko storočí výrazne ovplyvňovalo formovanie spôsobu života a kul-

Obr. 2. Zachovaná historická valaská cesta z Valaskej Dubovej, po ktorej prechádzali pastieri s ovcami na Strednú Poľanu v nadmorskej výške 1 255 m pod Veľkým Chočom v nadmorskej výške 1 611 m (2017). Foto: Ján Novák

túru obyvateľov Karpát, predstavuje významný vklad národných kultúr do európskych kultúrnych tradícií. Živý odkaz našich predkov sa zachováva prostredníctvom folklórnych súborov. Je potešiteľné, že aj začiatkom 21. storočia zaznamenávame výrazné oživenie a návrat k hodnotám hmotného a nemotného kultúrneho dedičstva.

Obr. 3. Koliba s pasienkami na Strednej Poľane (1 255 m n. m.) pod Veľkým Chočom (2017). Foto: Ján Novák

Literatúra

- Hilbert, H.: Krajinná ekológia. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2002, 52 s.
- Hoľub-Pacewiczowa, Z. J.: Z badań nad pasterstwem karpackim i alpejskim. In: Wierchy. Tom 8. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Tarzańskiego, 1930, s. 89 – 121.
- Hreško, J., Petluš, P. (eds.): Atlas archetypov krajiny Slovenska. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, 114 s.
- Huba, M., Čuchor, J., Flamík, J., Gojdič, I., Hrubec, I., Kapusta, M., Krajčovič, R., Križan, L., Kubáček, J., Lukáčová, D., Mlynska, L., Pauliniová, Z., Podoba, J., Procházka, K., Slivka, M., Šimkovic, P., Urbánek, J.: Historické štruktúry krajiny. Bratislava: MV SZOPK, 1988, 62 s.
- Ivanička, K.: Génus loci. Bratislava: Eurostav, 1999, 158 s.
- Jančura, P.: Súčasná a historická krajinná štruktúra v tvorbe krajiny. Životné prostredie, 1998, 32, 5, s. 236 – 240.
- Keresteš, J. a kol.: Ovčiarstvo na Slovensku: história a technológie. Považská Bystrica: Nika, 2008, 592 s.
- Kopczyńska-Jaworska, B.: Gospodarka pasterska w Beskidzie Śląskim. Prace i Materiały Etnograficzne (Łódź – Lublin), 1951, 8 – 9, s. 155 – 322.
- Kubijowicz, W.: Szałaśnictwo w Karpatach. Czasopismo Geograficzne (Łódź), 1923, s. 154 – 160.
- Laurinčík, J. a kol.: Ovčiarstvo a salašnictvo. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry, 1958, 313 s.
- Novák, J.: Obnova pasienkov na karpatských salašoch. Nitra: Ústav vedeckotechnických informácií pre poľnohospodárstvo, 2008a, 200 s.
- Novák, J.: Pasienky, lúky a trávniky. Prievdza: Patria I., spol. s r. o., 2008b, 708 s.

- Novák, J.: Trávne porasty po odlesnení a samozalesnení. Brno: Tribun EU, spol. s r. o., 2009, 165 s.
- Novák, J.: Salašnictvo v Karpatoch. Brno: Tribun EU, spol. s r. o., 2018, 500 s.
- Novák, J., Podolák, J., Zuskinová, I., Margetín, M.: Po stopách valachov v Karpatoch. Brno: Tribun EU, spol. s r. o., 2013, 280 s.
- Podolák, J.: Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1982, 280 s.
- Sawicki, L.: Wędrówki pastierskie w Karpatach. Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1911, 4, 6, s. 79 – 106.
- Supuka, J.: Kultúrna vegetácia v krajine. Životné prostredie, 2000, 34, 5, s. 251 – 255.
- Štika, J.: Etnografický region Moravské Valašsko: jeho vznik a vývoj. Ostrava: Profil, 1973, 87 s. + prílohy.
- Zuskinová, I.: Ovčiarstvo a salašnictvo v Liptove. Liptovský Mikuláš: TeLeM, TLM, spol. s r. o., 1999, 141 s.
- Žigrai, F.: Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. Životné prostredie, 2000, 34, 5, s. 229 – 233.

---

prof. Ing. Ján Novák, PhD., jan.novak@uniag.sk
Katedra trávnych ekosystémov a krmných plodín
Fakulty agrobiológie a potravinových zdrojov
Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre,
Tr. A. Hlinku 2, 949 01 Nitra